

રાવળ ભીલ અનુસૂચિત જનજાતિ : એક સમાજશાસ્ત્રીય અભ્યાસ

વિવિધતામાં એકતા એ ભારતીય સમાજની ખાસિયત છે અને તે ભારતની અસ્મિતાનું અંગ છે. ભારત અસંખ્ય એવા વિવિધ સમુદાયોનો બનેલો બહુમુખી સમાજ છે. પ્રત્યેક સમુદાય પોતાની આગવી સંસ્કૃતિ ધરાવે છે. પ્રાચીન આદિવાસી સંસ્કૃતિ ધરાવતા આદિમ સમાજથી માંડીને શહેરી સંસ્કૃતિવાળા ઔદ્યોગિક અને વિકસિત સમાજ સુધીનો પ્રત્યેક સમાજ ધીમી કે ઝડપી પરિવર્તનની પ્રક્રિયા અનુભવતો હોય છે. આ દૃષ્ટિએ દરેક સમાજ ઓછા-વત્તા પ્રમાણમાં ગતિશીલ છે.

અભ્યાસનું ક્ષેત્ર

ગુજરાત રાજ્યના સાબરકાંઠા જિલ્લાના વિજયનગર તાલુકાના ગામોમાં વસવાટ કરતી 'રાવળ ભીલ' આદિવાસી જાતિ અંગે ક્ષેત્રકાર્ય પદ્ધતિ દ્વારા માહિતી એકત્ર કરી લઘુસંશોધન અહેવાલ રજૂ કરવા પ્રયત્ન કરેલ છે.

અભ્યાસનો હેતુ

રાવળ ભીલ જાતિના પરંપરાગત સામાજિક-આર્થિક અને ભૌતિક પાસાંઓ અંગેની માહિતી મેળવવી.

ઉપરોક્ત હેતુના સંદર્ભમાં એકત્રિત કરેલી માહિતીમાંથી પ્રસ્તુત સંશોધનલેખમાં રાવળ ભીલ જાતિના સામાજિક-આર્થિક અને ભૌતિક જીવનને ધ્યાનમાં રાખી માહિતી રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

અભ્યાસ પદ્ધતિ અને પ્રવિધિઓ

પ્રસ્તુત અભ્યાસ ક્ષેત્રકાર્ય સંશોધન પદ્ધતિના ઉપયોગની સાથે સાથે માહિતી એકત્રિકરણમાં વપરાતી નિરીક્ષણ અને અનુસૂચિ મુલાકાત પ્રવિધિઓનો પણ વિચારણાપૂર્વક અને કાળજીપૂર્વક ઉપયોગ કરેલ છે. કારણ કે સંશોધન વિષયના સંદર્ભમાં માહિતીના એકત્રિકરણનો સમગ્ર આધાર પ્રવિધિઓની પસંદગી પર રહેલો હોય છે.

રાવળ ભીલ જાતિની વસતિ હાલ ગુજરાત રાજ્યના જુદા-જુદા નવ જિલ્લાઓમાં વહેંચાયેલી છે. આ જાતિની કુલ વસતિ 1961ના સેન્સસ મુજબ 3284ની હતી. તેમાં 1560 પુરુષો અને 1724 સ્ત્રીઓનો સમાવેશ થાય છે. સાબરકાંઠા જિલ્લાનાં વિજયનગર તાલુકામાં રાવળ ભીલ અનુસૂચિત જનજાતિની વસ્તી 11 ગામોમાં 216 કુટુંબોમાં 1170 ની જોવા મળે છે.

ક્રમ	ગામનું નામ	કુટુંબ સંખ્યા	વસ્તી
1	ઘોળીવાવ	07	34
2	નવાધરા-ઉબરિયા	11	61
3	ભટેલા	34	188
4	બાલેટા	12	66
5	કોડિયાવાડા	77	394
6	લક્ષ્મણપુરા	03	26
7	દઢવાવ	15	90
8	સામૈયા	04	26
9	બિલડીયા	11	57
10	છટાવડી	07	36
11	કણાદર	35	192
	કુલ	216	1170

(માહિતીસ્રોત – આદિવાસી સંશોધન અને તાલીમ કેન્દ્ર, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદવાદ-1999)

સામાજિક જીવન :

રાવળ ભીલ આદિવાસી જાતિને સ્પષ્ટ રીતે સમજવી હોય તો તેમની સાંસ્કૃતિક પૃષ્ઠભૂમિને સમજવી જરૂરી છે. રાવળ ભીલોમાં પિતૃસત્તાક, પિતૃવંશીય અને પિતૃસ્થાનિય કુટુંબ વ્યવસ્થા જોવા મળે છે. કુટુંબમાં મિલકતનો હક્ક પુરુષો પાસે હોય છે. સામાજિક નિર્ણયો પુરુષો લેતા હોય છે. સ્ત્રી લગ્ન બાદ પુરુષના ઘરે રહવા જાય છે. આ જાતિ રાજપૂતમાંથી ઉતરી આવી હોવાની દંતકથાઓ છે. રાવળ ભીલોમાં દેવડા, ચૌહાણ, સિસોદિયા, રાહોડ, મકવાણા, વાઘેલા, પરમાર જેવી વિવિધ અટકો જોવા મળે છે. આ જાતિમાં એક જ ગોત્ર/ફૂળમાં લગ્ન નિષેધ છે. રાવળ ભીલ જાતિમાં લોહિ પર આધારીત સંબંધો લગ્ન પર આધારિત સંબંધો અને જેતે વિસ્તારમાં રહેઠાણને કારણે ગામમાં ઉભા થયેલા સગાઈ સંબંધો જોવા મળે છે. રાવળ ભીલોનું સામાજિક સંગઠન ઘણું મજબૂત છે. આ જાતિમાં જાતિપંચ છે. આ પંચ જાતિના કુટુંબો ઉપર સામાજિક નિયંત્રણનું કાર્ય કરે છે. પંચે નક્કી કરેલા ધોરણોનો ભંગ કરનાર કુટુંબને દંડ કરે છે અને કુટુંબને જાતિમાંથી બહિષ્કાર કરવા સુધીના પગલા પાલન શકે છે. આ પંચ જાતિના સામાજિક ઝઘડાઓ ઉકેલી સંવાદિતા લાવવાના પ્રયત્નો કરે છે. આ જાતિમાં પંચે નક્કી કરેલ બંધારણ લેખીત સ્વરૂપમાં પણ જોવા મળે છે. રાવળ ભીલનો વસવાટ સાબરકાંઠા – અરવલ્લી જિલ્લામાં હોવાથી તેઓ ડુંગરી ગરાસિયા આદિવાસી જાતિ સાથે વધુ ગાઢ સંબંધ છે.

આ ઉપરાંત આ વિસ્તારમાં વસવાટ કરતા ડાંગી પટેલો સાથે પણ સંબંધો જોવા મળે છે. આમ આ જાતિના લોકોના સંબંધો અન્ય જાતિ-જ્ઞાતિ સાથે સુમેળભર્યા જોવા મળે છે.

રાવળ ભીલોનાં જીવનચક્રમાં જોઈએ તો રજસ્વલા સ્ત્રી રસોડામાં રસોઈ કરી શકતી નથી. પીવાનું પાણી ભરી શકતી નથી. દેવ-દેવી સ્થાનકે જતી નથી. કોઈ ધાર્મિક વિધિમાં ભાગ લેતી નથી. ચાર દિવસે માથુ ઘોઈ ધરના કામમાં જોડાઈ છે. સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યા પછી સાતમાં માસે ખોળો ભરવાની વિધિ કરવામાં આવે છે. આ વિધિમાં ગર્ભવતી સ્ત્રીના ખોળામાં એક શ્રીફળ મુકે છે. પ્રથમ સુવાવડ પિયરમાં જ કરવામાં આવે છે. બાળકનો જન્મ મોટેભાગે આ જાતિની સ્ત્રીઓ (દાચણ) દ્વારા કરાવવામાં આવે છે. આ જાતિમાં લિંગભેદને મહત્વ નથી તેથી સ્ત્રી બાળક કે પુરુષ બાળક જન્મે તો બંને માટે સરખું મહત્વ છે. બાળકના જન્મ પછી અગિયારમાં દિવસે નવડાવે છે. છઠ્ઠીની કે નામકરણની વિધિ જેવું આ જાતિમાં નથી પરંતુ બાબરી (બાલ ઉતરવાની વિધિ) થાય છે. લગ્ન સમયની ઉંમરમાં સામાન્ય રીતે છોકરાની ઉંમર 21 વર્ષ અને છોકરીની ઉપર 18 વર્ષ પછી લગ્ન થતા જોવા મળે છે. લગ્નમાં ગોત્રેજ દોરવાનું કામ ભાભી કરે છે. પીઠી ચોળવાની વિધિ પણ કરે છે. છોકરા-છોકરી બંનેનો વરઘોડા કાઢવામાં આવે છે. લગ્નમાં જમણ દાળ-ભાત, લાપસીનું હોય છે. મૃત્યુ સમયે રાવળ કુટુંબોના સભ્યો ભેગા થાય છે. મૃત્યુ પામનાર વ્યક્તિના સબને નવડાવે છે. નવું કપડું પહેરાવે છે. મૃત્યુ પામનાર વ્યક્તિ જે વસ્તુનો વધુ ઉપયોગ કરતો હોય તેવી વસ્તુ નનામીમાં મૃતદેહ સાથે લઈ જાય છે.

રાવળ ભીલ જાતિના સામાજિક જીવનમાં શિક્ષણ, સંચારવ્યવહારના માધ્યમો, અન્ય જાતિ-જ્ઞાતિ સાથેનો સંપર્કોને કારણે ધીમું પરિવર્તન જોઈ શકાય છે.

રાવળ ભીલ જાતિનો મુખ્ય વ્યવસાય ખેતી છે. તેની સાથે છૂટકમજૂરી, ખેતમજૂરી અને થોડા ઘણા અંશે પશુપાલન કરે છે. આ ઉપરાંત અહિંના ડુંગરી ગરાસિયા આદિવાસી જાતિમાં મૃત્યુ પછીની વિધિઓ આ જાતિ કરે છે. તેથી તેમને ‘ગોર’ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. આ જાતિ પાસે જે જમીન છે તે ડુંગરાળ વિસ્તારવાળી જમીન છે તે પણ હલકા પ્રકારની છે અને થોડી જમીનો છે. તેની ખેતી સાથે-સાથે પુરક વ્યવસાયો કરી જીવનનિર્વાહ ચલાવે છે.

“રાવળ ભીલ જાતિને ગુજરાતમાં અનુસૂચિત જનજાતિની સૂચિમાં મુકેલી છે. છતાં સમાજકલ્યાણ ખાતા તરફથી તારીખ 6/6/83ના રોજ પત્ર ક્રમાંક સક-જનરલ-1(5)86 થી આદિવાસી સંશોધન અને તાલીમકેન્દ્રને સાબરકાંઠા જિલ્લામાં અને ખાસ કરીને વિજયનગર તાલુકામાં વસતા ‘રાવળ ભીલ’ જાતિના ઇસમો ખરેખર આદિવાસી છે કે પછી તે ‘રાવળ’ જાતિના છે. તે અંગેની એક તપાસ સોંપવામાં આવી હતી. તપાસના આધારે જોવા મળ્યું કે આ જાતિ સમાજવ્યવસ્થા, અર્થવ્યવસ્થા, ધંધા-રોજગાર અને સંબંધોની બાબતમાં જોઈએ તો તે ડુંગરી ગરાસિયા આદિવાસી સાથે સંબંધ ધરાવે છે. તેમજ સાબરકાંઠામાં વસવાટ કરતી રાવળિયા-રાવળ, જોગીના નામે ઓળખાતી જાતિઓ સાથે રાવળ ભીલ જાતિને કોઈ પ્રકારનો સંબંધ નથી. આથી ‘રાવળ ભીલ’ જાતિનો અનુસૂચિ જનજાતિની યાદિમાં સમાવેશ કર્યો છે તે બરોબર છે.

આર્થિક જીવન :

રાવળ ભીલ આદિવાસીનાં આર્થિક જીવનમાં જોઈએ તો તેમની પાસે ઓછા વત્તા પ્રમાણમાં જમીન છે છતાં કેટલાક કુટુંબો મજૂરી પણ કરે છે. ખુબ ઢોળાવ અને ડુંગરાળવાળી જમીન હોવાથી જીવનનિર્વાહ પૂરતું ઉત્પાદન મળતું નથી. તેથી તેઓ ખેતમજૂરી, છૂટકમજૂરી, પશુપાલન વગેરે કરી જીવનનિર્વાહ કરે છે. રાવળ ભીલોનું જીવનસ્તર ગરાસિયા આદિવાસી કરતા પણ નીચું જોવા મળે છે.

વર્તમાનમાં રાવળ ભીલોમાં આર્થિક જીવનના સંદર્ભમાં મુખ્ય વ્યવસાયમાં જોઈએ તો આજે પણ 72 ટકા કુટુંબોનો મુખ્ય વ્યવસાય ખેતી અને પશુપાલન છે. 14 ટકા કુટુંબો નોકરીના વ્યવસાય સાથે સંકળાયેલા છે. જ્યારે 14 ટકા કુટુંબો ખેતમજૂરી અને છૂટકમજૂરીનો વ્યવસાય કરે છે. આ માહિતીને આધારે એમ કહી શકાય કે આ જાતિના લોકો સરકારી નોકરીઓમાં જોડાવા લાગ્યા છે. પરંતુ તેમનું શિક્ષણનું સ્તર નીચું હોવાને કારણે તેઓ પદ્ધવાળા, પોલીસ ખાતામાં, બીડગાડ વગેરે વર્ગ-4 અને 3 ની નોકરીઓમાં વધુ જોવા મળે છે. મુખ્ય વ્યવસાય ખેતી છે. આ જાતિની પરંપરાગત ખેતી વરસાદ આધારિત હતી. ખેતીના સાધો પણ નહિવત પ્રમાણમાં હતા અને જે હતા તે પણ પરંપરાગત સાધનો હતા. જેથી ખેતીનું ઉત્પાદન ખુબ ઓછું આવતું. આજે ખેતી ક્ષેત્રે પરિવર્તન જોવા મળે છે. ખેતીની જમીન જે ડુંગરાળ અને ઢોળાવવાળી હતી તે સપાટ કરાવવામાં આવી છે. પિયત માટે કુવાની સગવડતાઓ ઉભી કરી છે. તેથી ખેતી જે માત્ર વરસાદ આધારિત હતી તે નથી રહી થોડા ઘણા પ્રમાણમાં ખેતીમાં સુધારેલા બિયારણો, નવી ખેતી પદ્ધતિ અપનાવતા થયા છે. ઉત્પાદનમાં તેઓ ડાંગર, મકાઈ અને જુવારનો પાક લેવામાં આવે છે. જ્યારે કઠોળમાં તુવેર, મગ, અડદનો પાક લે છે તેમજ શિયાળું પાકમાં ચણા અને ઘઉંના પાકો પણ લેતા થયા છે.

રાવળ ભીલ પરંપરાગત ખેતીના સાધનોમાં ખાસ કરીને હળ, બળદગાડુ, ઘુંસરી વગેરેનો ઉપયોગ કરતા હતા પરંતુ આ સાધનો સાથે-સાથે સિંચાઈના સાધનો નવા ઉમેરાયા છે. સિંચાઈના સાધનો 34 ટકા કુટુંબો પાસે કુવા-બોર, ડિઝલમશીન જેવા સાધનો જોવા મળે છે. તેઓ પહેલા ખેતી કામમાં માત્ર બળદનો જ ઉપયોગ કરતા હાલ તેઓ બળદ સાથે સાથે ખેતીમાં ટ્રેક્ટરનો ભાડાપેટે ઉપયોગ ખાસ કરીને ઢોળાવવાળી જમીનને સમતલ કરવામાં કરતા જોવા મળે છે.

આ જાતિ પશુમાં ખાસ કરીને ગાય, બળદ, મરઘા, ઘેટા, બકરા, ભેંસ પાળે છે. બળદનો ઉપયોગ ખેતી માટે કરે છે અને ગાય, ભેંસ, ઘેટા-બકરાનો ઉપયોગ દૂધ ખાવા માટે કરે છે. પશુઓમાં ઘેટા-બકરાનું પ્રમાણ વધારે જોવા મળે છે.

ખેતીમાં ઉત્પાદન વધે તેના માટે અભ્યાસના કુટુંબોમાં છાણીયા ખાતરનો ઉપયોગ 39 ટકા, સુધારેલા બિયારણનો ઉપયોગ 17 ટકા, રાસાયણિક ખાતરનો ઉપયોગ 38 ટકા કુટુંબો કરતા થયા છે. છતાં પણ ઉત્પાદન વધે તેના માટે આજે પણ દેવ-દેવીની પૂજા આરાધના કરતા કુટુંબો 58 ટકા જોવા મળે છે.

ખેતી માટે બિયારણના સંદર્ભમાં જોઈએ તો અભ્યાસના કુલ કુટુંબોમાંથી 32 ટકા કુટુંબો વેપારીઓ પાસેથી, 16 ટકા ગ્રામ્ય સેવક પાસેથી અને 52 ટકા કુટુંબો આજે પણ પોતાના ત્યાં ઉત્પાદન થયેલી વસ્તુનો બિયારણ તરીકે ઉપયોગ

કરે છે. તેનું કારણ બિયારણ અંગે અજાણ છે તેમજ નાણાંના અભાવને કારણે પોતાની વસ્તુ જ બિયારણ તરીકે ઉપયોગ કરતા જોવા મળે છે.

અભ્યાસના કુટુંબોમાંથી 74 ટકા કુટુંબોએ જણાવ્યું હતું કે તેમની આવક 40 હજારથી ઓછી છે. આમ કેટલાક કુટુંબોની આર્થિક સ્થિતિ નબળી હોવાને કારણે ખેતી સાથે સાથે ખેતમજૂરી કે છૂટકમજૂરી પણ કરતા જોવા મળે છે. દેવાના સંદર્ભમાં માહિતી મળતા જણાવા મળ્યું કે 24 ટકા કુટુંબોને થોડું ઘણું દેવું છે. જે કુટુંબો દેવાદાર છે તે કુટુંબોમાંથી 83.33 ટકાએ જણાવ્યું કે અમોએ સામાજિક પ્રસંગો અને બિમારીમાં દવા-દારૂના ખર્ચને કારણે દેવું કરેલ છે. જ્યારે 16.66 ટકા કુટુંબો જણાવ્યું કે તેઓએ દેવું બોર કે જમીન સુધારણા જેવા વિકાસના હેતુ માટે કરેલ હતું. વિકાસના હેતુને ધ્યાનમાં રાખી દેવું કરતા કુટુંબોની સંખ્યા ઓછી છે. આમ દેવું કે લોન લઈ જમીન સુધારણા કરવી, ખેતી માટે સિંચાઈની સગવડતા ઉભી કરવી વગેરે વિકાસના હેતુને ધ્યાનમાં રાખી દેવું કરતા કુટુંબોની સંખ્યા ઓછી જોવા મળે છે. 50 ટકા કુટુંબોને દેવાની રકમ 10 હજાર કરતા ઓછી છે. તેઓ મોટેભાગે શાહુકાર પાસેથી વ્યાજે નાણા લઈ દેવું કરે છે. જેનું પ્રમાણ 91.66 ટકા છે. જ્યારે બેંક કે સરકારી મંડળીમાંથી લોન લઈ દેવું કરનાર માત્ર 8.33 ટકા કુટુંબ જોવા મળ્યા હતા. આમ ઓછા શિક્ષણ અને આર્થિક જાગૃતિના અભાવે આજે પણ આ જાતિના લોકો બેંક સાથે નાણાકીય લેવડ-દેવડમાં બહુ પડતા નથી તેવું સ્પષ્ટ જણાય છે છતાં પણ જે કુટુંબોમાં શિક્ષણ વધ્યું છે તેવા કુટુંબોમાં પરિવર્તન સ્પષ્ટ દેખાય છે.

રાવળ ભીલોની બીજી એક આર્થિક પ્રવૃત્તિ એ યજમાની પ્રથાની છે. આ યજમાની પ્રથા ત્યાંના સ્થાનિય ગરાસિયા આદિવાસી જાતિઓના કુટુંબ સાથેની છે. રાવળ ભીલ એ ગરાસિયાઓની મૃત્યુ પછીની વિધિઓ કરાવે છે. આ વિધિઓના બદલામાં થોડીઘણી રોકડ રકમ, થોડું ઘણું અનાજ મળે છે. જે તેઓને જીવનનિર્વાહમાં સહાયક બને છે. જોકે આ વિધિઓ બધા જ કુટુંબો હવે કરતા નથી.

ભૌતિક જીવન :

માનવી એક સામાજિક પ્રાણી છે. માનવીને પોતાનું જીવન ટકાવી રાખવા માટે રોટી, કપડા અને મકાનની પ્રાથમિક જરૂરિયાત રહે છે. માનવીએ પોતાનું જીવન ટકાવી રાખવા માટે આવી જરૂરિયાતો પરિપૂર્ણ કરવા સંઘર્ષ કરવો પડે છે. સામાન્ય રીતે જોઈએ તો આદિવાસી સમાજના લોકોની જરૂરિયાતો શહેરી સમાજના લોકો કરતા મહદઅંશે ઓછી જોવા મળે છે. આદિવાસી સમાજના લોકોનું જીવન સાદુ અને સરળ, ઓછી જરૂરિયાતવાળું છે. પરંતુ આજે અનેક પરિબળોને કારણે પરિવર્તન આવતું જાય છે. આ જાતિના લોકોમાં પરંપરાગતવાદી અને રૂઢિચુસ્તતાનું પ્રમાણ દિવસે-દિવસે ઘટતું જાય છે. કૃષિને લગતા સંશોધનો, શિક્ષણ, શહેરીકરણ, રૂઢિચુસ્તતાનું પ્રમાણ દિવસે-દિવસે ઘટતું જાય છે. કૃષિને લગતા સંશોધનો, શિક્ષણ, શહેરીકરણ, કાનૂનીકરણ, વિકાસલક્ષી યોજનાઓ, સંચારવ્યવહારના માધ્યમો, સંસ્કૃતિકરણ, ઔદ્યોગિકરણ વગેરે પરિવર્તનના પરિબળોની પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ અસરો વત્તાઓછા પ્રમાણમાં જોવા મળે છે.

આ પરિવર્તનના પરિબલોની અસર વત્તાઓછા પ્રમાણમાં છેલ્લા લગભગ અઢી દાયકાથી વિજયનગર તાલુકાના ગામોમાં વસવાટ કરતી રાવળ ભીલ આદિવાસી સમાજમાં જોવા મળે છે. તેમના પરંપરાગત રહેઠાણ, ગૃહરચના, રાચરચિલુ વગેરેમાં ફેરફારો થતા જાય છે. તેમની રીતભાતોમાં પરિવર્તન આવતું જાય છે. રાવળ ભીલ કુટુંબોમાં પરંપરાગત ઘરો માટીના અને ઘાસ અને વાંસનું છાપરું હોય તેવા હતા. પરંતુ હાલ આ અભ્યાસમાં આવરી લીધેલ કુટુંબોમાં 80 ટકા કુટુંબોના ઘરો માટીના અને છત પર નળિયાવાળા છે. 14 ટકા કુટુંબોના ઘરો પાકા છે. જેની દિવાલ ઈંટ-પથ્થરની અને છાપરું (ધાબુ) સિમેન્ટ-કોર્કિંટનું બનેલું છે. જ્યારે 6 ટકા કુટુંબોના ઘરો પરંપરાગત સ્થિતિવાળા જોવા મળે છે. અભ્યાસના તમામ કુટુંબોમાં વિજળીની સુવિધા છે. પરંતુ ઘરમાં જાજરૂની સુવિધા 10 ટકા કુટુંબોમાં જોવા મળે છે.

આ જાતિમાં ઘરવખરીના સાધનોમાં એલ્યુમિનિયમ અને માટીના વાસણો વાપરતા હતા. તેની જગ્યાએ હાલ તેમના ઘરોમાં સ્ટીલના વાસણોનું પ્રમાણ વધારે જોવા મળે છે. તેમજ રાચરચીલામાં પરંપરાગત સાધનો ઉપરાંત કેટલાક કુટુંબો આધુનિક ઉપકરણો કે સાધનો વાપરતા થયા છે. જે સાધનો જરૂરિયાત ઉપરાંત મોજશોખની વસ્તુઓ તરફની અભિરૂચિ દર્શાવે છે. નીચે પ્રમાણે પરંપરાગત અને આધુનિક રાચરચીલામાં સાધનો જોવા મળે છે.

પરંપરાગત સાધનો	આધુનિક સાધનો
1. ખાટલા	1. પલંગ
2. હાથ વલોણા	2. પ્લાસ્ટીકની ખુરશીઓ
3. દિવાલ ઘડિયાળ	3. ટી.વી., ટેપરેકોર્ડર, રેડિયો
4. માટીની કોઠી	4. ઇલેક્ટ્રીક પંખા, ઈસ્ટ્રી
5. પથ્થરની દળવાની ઘંટી	5. સ્ટવ
6. ફાનસ	6. કાંડા ઘડિયાળ
	7. મોબાઈલ
	8. મિક્સર

અભ્યાસના કુટુંબોમાં 72 ટકા પ્લાસ્ટીકની ખુરશી, 12 ટકા લોખંડના પલંગ, 50 ટકા ટેપરેકોર્ડર અને રેડિયો, 76 ટકા મોબાઈલ, 28 ટકા ટેલિવિઝન વગેરે આધુનિક સાધનોનો ઉપયોગ કરતા જોવા મળે છે.

આ જાતિ મિશ્રાહારી છે તેઓનો મુખ્ય ખોરાક રોટલા અને શાક-દાળ છે. રોટલામાં મકાઈ, જુવાર અને ઘઉંનો ઉપયોગ કરે છે. જ્યારે શાકમાં ઘરઆંગણે થતી શાકભાજીનો ઉપયોગ કરે છે. આ ઉપરાંત તુવેર, અડદ કે ચણાની

વગેરેની દાળ અને રોટલાં બનાવીને ખાય છે. આ ઉપરાંત પ્રસંગોપાત મરઘા-બકરાનું માસ અને માછલાનો પણ ખાવામાં ઉપયોગ કરે છે.

પોષાકમાં પુરુષો ધોતિયુ, પહેરણ અને માથા ઉપર ફાળિયુ બાંધે છે. આ પહેરવેશ સફેદ કલરમાં હોય છે. કેટલાક પુરુષો માથા ઉપર રૂમાલ પણ વિટોવે છે. સ્ત્રીઓના પોષાકમાં ઘાઘરો, ઓઢણું અને કામળી પહેરે છે. પોષાકમાં સૌથી વધુ પરિવર્તન યુવા વર્ગમાં અને આર્થિક અને શૈક્ષણિક રીતે આગળ પડતા અને જાગૃત કુટુંબમાં આવેલું જોઈ શકાય છે. યુવા પુરુષ પેન્ટ, શર્ટ પહેરે છે. કુવારી છોકરીઓ પંજાબી ડ્રેસ પહેરે છે. નાના બાળકો ચઢી અને શર્ટ પહેરે છે. નાની છોકરીઓ સ્કર્ટ-ફોક પહેરે છે.

રાવળ જાતિના આર્થિક અને ભૌતિક જીવનમાં છેલ્લા પચીસ વર્ષમાં ખેતીની જમીનની સુધારણા, પિયત જમીન બનાવી સુધારેલા બિયારણો વાપરવાની શરૂઆત, કૃત્રિમ ખાતર, દવાનો ઉપયોગ વગેરે દ્વારા ઉત્પાદનની બાબતમાં ધીમું પણ અસરકારક પરિવર્તન શરૂ થઈ ચૂક્યું છે એમ ચોક્કસ આપણે કહી શકીએ. આ ઉપરાંત શિક્ષણમાં અન્ય જાતિઓ જ્ઞાતિ સાથેના સંપર્કો, રાજકીય યોજનાઓ, સંચારવ્યવહારના માધ્યમો વગેરે પરિબળોની અસર, પરિવર્તનમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે. વિકાસ અર્થે દેવું કરતા બહુ કુટુંબો જોવા મળતા નથી. ધીમે ધીમે શિક્ષણમાં પણ વધારો થતો જાય છે. તેથી શિક્ષણ મેળવી નોકરી કરવા અંગેનું વલણ વધતું જોવા મળે છે.

આર્થિક પરિવર્તનની અસર તેમના ભૌતિક જીવન ઉપર પણ પડેલી જોવા મળે છે. ઘાંસના છાપરાવાળા મકાનોની જગ્યાએ નળિયાવાળા કે ધાબાવાળા મકાનો જોવા મળે છે. ઘરવખરીના સાધનોમાં એલ્યુમિનિયમ કે માટીનાં વાસણોની સાથે સાથે સ્ટીલના વાસણો વાપરવાનો આગ્રહ વધતો જાય છે. ચુલાની સાથે સાથે કેટલાંક કુટુંબો સ્ટવ વાપરતા થયા છે. પોષાકમાં યુવા વર્ગમાં મોટું પરિવર્તન દેખાય છે. ખાવાની રીત-ભાતો અને ખોરાક બનાવવાની રીત-ભાતોમાં કેટલાક ફેરફારો દેખાય છે.

આમ આ જાતિમાં કૃષિલક્ષી પરિવર્તને તેમનાં સામાજિક, આર્થિક અને ભૌતિક જીવન ઉપર ખુબ મોટી અસર ઉપજાવી છે તેવું સ્પષ્ટ કહી શકાય.

સંદર્ભગ્રંથ :

- (૧) પંડ્યા, ગૌરીશ અને સાથી(૧૯૮૬), રાવળ ભીલ જાતિ અહેવાલ, આ. સં. અને તા. કેન્દ્ર, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ.
- (૨) શાહ, વિમલ(૧૯૯૭), સંસોધન અહેવાલ લેખન, યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ગૂજરાત રાજ્ય, અમદાવાદ.
- (૩) શાહ, વિમલ(૧૯૯૭), સંસોધન ડિઝાઈન, યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ગૂજરાત રાજ્ય, અમદાવાદ.

*****

ડૉ.ગિરધરલાલ ટી. પટેલ

એસોસિએટ પ્રોફેસર

સમાજશાસ્ત્ર વિભાગ

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ.

Copyright © 2012- 2016 KCG. All Rights Reserved. | Powered By : Knowledge Consortium of Gujarat